

רוח הקהילה

לו הייתם מנהיגי העם, איך הייתם מגיבים לאובדן עשתונות המוני מסוגו של חטא העגל? איך הייתם משקמים את הסדר המוסרי בחברה? התשובה של משה רבנו טמונה במילה הראשונה בפרשה: ויקהל. וזו תשובה הנכונה גם לזמננו. כדי להבין מדוע, ומהי בעצם אותה הקהילה, נתבונן תחילה בשני מסעות מחקריים פורצי דרך, שהתקיימו שניהם בשנת 1831.

שני אנשים צעירים, שניהם בשנות העשרים לחייהם, שלא הכירו זה את זה – האחד מאנגליה, האחר מצרפת – יצאו באותה שנה לשני מסעות ששינו את חייהם ואת חיינו, ואפשרו לנו לראות את העולם באופן חדש, מעמיק חקר. האנגלי היה צ'רלס דרווין. הצרפתי היה אלקסיס דה-טוקוויל. מסעו של דרווין בספינה "ביגל" הוביל אותו לאיי גלפגוס, ושם הוא התחיל לחשוב על מוצא המינים והתפתחותם. מסעו של טוקוויל לארצות הברית נועד לחקור את התופעה המצינית בכותרת הספר שכתב בעקבות זאת, "הדמוקרטיה באמריקה".

אף כי השניים חקרו תחומים שונים לחלוטין, האחד זואולוגיה וביולוגיה והאחר פוליטיקה וסוציולוגיה, הם הגיעו, כפי שנראה תכף, למסקנות דומות להפליא: אותה מסקנה שהקב"ה הנחיל למשה אחרי חטא העגל.

דרווין, כידוע לנו, גילה סדרת תגליות שהובילו אותו לניסוח תיאוריית הברירה הטבעית. המינים בטבע מתחרים על משאבים מוגבלים, ורק המותאמים ביותר שורדים. הוא שיער שהדבר נכון גם לגבי בני אדם. אך כאן עמדה בפניו בעיה: אם האבולוציה, התפתחות המינים, היא מאבק ההישרדות, אם החזקים מנצחים והחלשים יורדים מהבמה, כי אז תגבר יד האכזרים והם אלה שיישארו. אלא שבמציאות, לא כך הוא. כל החברות האנושיות מוקירות את האלטרואיזם. אנשים מעריכים את אלה המקריבים משלהם למען זולתם. תורתו של דרווין לא יכלה להסביר איך שורד מדור לדור האלטרואיזם. והוא הודה בכך.

האמיצים ביותר, האנשים הנכונים ביותר להקרבה, כתב דרווין ב'מוצא האדם', "אמורים, בממוצע, להיהרג יותר מאנשים אחרים". אדם אצילי, מתחשב, בעל מידות טובות, "תכופות לא יספיק להעמיד צאצאים שינחלו את טבעו האצילי". על כן, המשיך, נראה בלתי-סביר כי מידות טובות "יגברו בתהליך של ברירה טבעית, שבו המתאימים ביותר שורדים".¹

בגדולתו, זיהה דרווין את התשובה אף כי היא אילצה אותו לשנות את התזה הכללית שלו. הברירה הטבעית פועלת ברמת הפרט. אנו מורשים את הגנים שלנו לדור הבא כגברים ונשים יחידים. אבל הציוויליזציה פועלת ברמת הקבוצה. כלשונו:

אין ספק כי שבט הכולל חברים רבים המצטיינים ברוח פטריוטית, נאמנות, צייתנות, אומץ וסימפטיה, שמתוך כך מוכנים תמיד לעזור איש לרעהו ולהקריב את עצמם למען הטוב המשותף, ינצח בדרך כלל את השבטים האחרים – וזאת תהיה ברירה טבעית.²

מהי הדינמיקה שבין רמת הפרט לרמת הכלל, השבט? לדבריו, "בעיית התקדמותם הראשונה של הפראים לקראת ציוויליזציה נותרת בשלב זה קשה מדי לפתרון".³

המסקנה ברורה, והמחלוקת בין הביולוגים כיום אינה על עצם נכונותה אלא על מנגנוני פעולתה:⁴ אנחנו שורדים כקבוצות. בדו-קרב של אדם מול אריה, האריה ינצח. אבל אם עומדים מול האריה עשרה בני אדם, האריה אולי יובס. מבחינת כוח גופני ומהירות תנועה, האדם הוא שחקן עלוב למדי בהשוואה למצטייניה של ממלכת החי. אבל יש לאדם כישורים ייחודיים הנוגעים ליצירתיות ולקיום קבוצות. יש לנו שפה: אנחנו יכולים לתקשר. יש לנו תרבות: אנחנו יכולים להנחיל את תגליותינו מדור לדור. בני אדם יוצרים קבוצות גדולות וגמישות במיוחד, אשר, בזמן, משאירות מקום לאינדיבידואליות. איננו נמלים בקן או דבורים בכוורת. בני האדם הם החיה היוצרת-קהילה.

באותה שנה שדרווין גילה את תגליותיו בגלפגוס נסע למסע מחקרי בצפון אמריקה אלכסיס דה-טוקוויל, וגם הוא מצא עצמו בפני תעלומה אינטלקטואלית, הקשורה אף היא ליחסי הגומלין בין תחרות לשיתוף פעולה. כצרפתי, בן לארץ המפרידה בין הדת למדינה באורח מוחלט, הוא ניסה להבין כיצד מתפקדת הדת בארץ דמוקרטית אחרת, שגם בה מופרדת הדת מן המדינה על פי התיקון הראשון לחוקתה – ארה"ב. לדת בארצות הברית אין כוח שלטוני – ואם כך, שיער טוקוויל, גם אין לה השפעה. והנה, לעיניו נתגלה ההפך. הדת בעלת השפעה עצומה. "אין לך ארץ בעולם שבה השפעת הדת הנוצרית על נפשותיהם של בני אדם גדולה יותר מאשר באמריקה".⁵

הדבר היה לפלא בעיניו, והוא ביקש מבני שיחו השונים בארה"ב שיסבירו לו. לכולם הייתה אותה תשובה, פחות או יותר: זה מפני שהדת באמריקה (זכרו שאנחנו מדברים על שנות השלושים של המאה ה-19) אינה מתערבת בפוליטיקה. הוא שאל כמרים מדוע לא. שוב התשובה הייתה פה אחד: הפוליטיקה פלגנית. אם הדת תיכנס לפוליטיקה, תהיה גם היא גורם מפלג. על כן מתרחקים אנשי הדת מהפוליטיקה.

כיצד, אם כן, מצליחה הדת להיות משפיעה כל כך בחברה האמריקנית? טוקוויל שאל וחקר, ומסקנתו מרתקת. היא מחזקת את הנישואים; ונישואים חזקים, סבר טוקוויל, חיוניים לחברות חופשיות. הוא כתב: "כל זמן שנשמר הרגש המשפחתי, מעולם לא היה המתנגד לעריצות בודד לנפשו".⁶ הדת גם עודדה אנשים ליצור קהילות סביב בתי התפילה. היא עודדה את בני הקהילות הללו לפעול ביחד למען הטוב המשותף. הסכנה הגדולה בדמוקרטיה, כתב טוקוויל, היא האינדיבידואליזם – כפי שהוא כינה את הנטייה לדאוג לעצמך ולא לאחרים. מציאות כזו עלולה לגרום גם להיפוך הדבר, לכרסום הדמוקרטיה; שכן באין ערכות הדדיות, אנשים שמים ייבם בממשלה ומצפים שהיא תענה לכל מחסורם. מתוך כך, הממשלה משתלטת על עוד ועוד תחומי אחריות בחברה, פולשת לעוד ועוד תחומים של חיי הפרט, עד לאובדן החירות.

מה מגן על האמריקנים מפני חרב הפיפות הזאת? פריחתן של הקהילות, אמר טוקוויל. האמריקנים, בדחף אמונתם הדתית, מקימים התאגדויות, ארגוני צדקה, התנדבות ועזרה הדדית – "חברות" כפי שהדבר כונה בקהילות יהודיות בגולה. משתומם, ואז מוקסם, התבונן טוקוויל במהירות הרבה

שבה יוצרים אזרחים אמריקנים קבוצות מקומיות המתמודדות עם אתגרי החיים. הוא כינה זאת "אומנות ההתחברות", ואמר שהיא "הכשרה לחירות".

זה היה ההפך ממה שהוא הכיר בצרפת, מקום שם הדת, בדמות הכנסייה הקתולית, נהנתה מעוצמה רבה אך מהשפעה מועטה:

בצרפת ראיתי כמעט תמיד איך רוח הדת ורוח החירות צועדות בכיוונים מנוגדים. אבל באמריקה מצאתי אותן דרות בכפיפה אחת: יחד שלטו על אותה ארץ.⁷

הדת טיפחה אפוא את "הרגלי הלב" הנחוצים לשמירה על החופש הדמוקרטי. היא קידשה את הנישואים ואת הבית. היא שמרה על המוסר הציבורי. היא גרמה לאנשים לפעול יחד במקומות מגוריהם לשם פתרון הבעיות שם, במקום להטיל הכול על "המדינה". אם דרווין גילה שהאדם הוא חיה יוצר-קהילות, הינה גילה טוקוויל שהדת באמריקה היא מוסד בונה-קהילות.

וכזו היא גם כיום. רוברט פטנאם, סוציולוג מאוניברסיטת הרווארד, קנה לו שם בציבור הרחב בשנות התשעים, במחקרו על ההתפוררות החברתית בארה"ב. את הכינוי לתופעה, ואת כותרת ספרו, "באולינג לבד", שאב מן הממצא הבא: יותר אמריקנים מבעבר הולכים לשחק באולמות הכדורת, הבאולינג – אך פחות ופחות מצטרפים למועדונים ולליגות של המשחק הזה. הוא ראה בכך מטפורה לחברה שהייתה קהילתית ונעשית עתה אינדיבידואליסטית. הביטוי תמצת את אובדן "ההון החברתי", דהיינו המארג החברתי הקושר יחדיו אנשים הנעזרים זה בזה.⁸

פטנאם המשיך לחקור את הנושא ביסודיות, וכעבור שנים עדכן את התזה שלו. הוא גילה כי מאגר רב-עוצמה של הון חברתי עורר מצוי בארה"ב – בבתי התפילה. סקר רחב היקף הראה שאנשים המרכיבים לפקוד כנסיות או בתי כנסת נוטים יותר מאחרים לתת צדקה – למטרות דתיות וחילוניות כאחד. הם גם נוטים יותר להתנדב, לתרום כסף לחסרי בית, לשהות בחברת אנשים הסובלים מדיכאון, להציע מקום ישיבה לזרים ולעזור לאחרים למצוא עבודה. כמעט בכל מדר נמצא שהם אלטרואיסטים הרבה יותר מאנשים שאינם מתפללים בציבור.

האלטרואיזם שלהם מגיע מעבר לכך. מתפללים קבועים הם גם אזרחים פעילים יותר. הם נוטים יותר להשתייך לארגונים קהילתיים ולהתארגנויות שכונתיות, אזרחיות ומקצועיות. בתוך הארגונים הללו, החברים הדתיים נוטים יותר מהאחרים למלא תפקידים ולהיות חברי ועדות. הפער בינם לבין החילונים-יותר גדול מאוד.

בשאלוני עמדות, מידת הדתיות, הנמדדת בנוכחות בבתי תפילה, התגלתה כמשתנה המנבא הטוב ביותר לאלטרואיזם ולאמפתיה לזולת; טוב יותר ממשתנים כהשכלה, גיל, הכנסה, מגדר וגזע. מעניינת אולי יותר מכל ממצאיו של פטנאם היא העובדה שכל המאפיינים הללו נמצאו בעלי זיקה לאמונות דתיות אלא לתדירות ההגעה לבתי תפילה.⁹

דת יוצרת קהילה, קהילה יוצרת אלטרואיזם, ואלטרואיזם מעביר אותנו מהתמקדות בִּעֲצָמִי להתמקדות בטוב המשותף. פטנאם מרחיק לכת עד כדי העלאת ההשערה שאתאיסט המגיע לכנסייה בקביעות (למשל, כי הוא מלווה את אשתו) ייטה להתנדב בבית תמחוי יותר ממאמין המתפלל בביתו. ביחסים הנרקמים

בקהילה דתית יש משהו ההופך אותם לסדנה המוצלחת ביותר לאזרחות טובה ולשכנות טובה.

משה, אחרי חטא העגל, הקהיל. הוא הפך את בני ישראל לקהילה. זה היה מעשה של תיקון, של החזרה למוטב, שכן התורה מתארת את העם סביב העגל, בעת שמושה ירד מההר, כפרוע: "וַיֵּרָא מֹשֶׁה אֶת הָעָם כִּי פָרַע הוּא כִּי פָרַע אֶהְרֶן לְשִׁמְצָה בְּקִמְיָהֶם" (שמות לב, כה). הם היו לא קהילה אלא קהל-המונים. התיקון שעשה משה היה יסודי, כמסופר בפרשתנו. הוא התחיל בהזכרת דיני השבת. ואז הורה להם לבנות את המשכן, בית סמלי לאל.

למה דווקא שתי מצוות אלו, ולא אחרות? כי השבת והמשכן הן שתי הדרכים היעילות ביותר לבנות קהילה. הדרך הטובה ביותר להפוך קבוצת אנשים מגוונת ונטולת מכנה משותף לכדי צוות היא להורות להם לבנות משהו ביחד.¹⁰ ההתגייסות וההתנדבות לבניית המשכן מילאו תפקיד זה. הדרך הטובה ביותר לחזק מערכות יחסים הוא להקצות זמן שבו אנו מתמקדים לא במימוש האינטרסים האישיים שלנו אלא בדברים שאנו שותפים בהם יחדיו: להתפלל יחד, ללמוד תורה יחד, לשמוח ביחד – במילים אחרות, מצוות השבת. השבת והמשכן היו שתי חוויות בניין-קהילה הגדולות של בני ישראל במדבר.

יתרה מכך. ביהדות, הקהילה היא תשתיתם של חיי הרוח. התפילות הקדושות ביותר נאמרות רק במניין. כשאנו חוגגים, וכשאנו אבלים, אנו עושים זאת כקהילה. אפילו את הווידוי על חטאינו אנו אומרים ביחד. הרמב"ם פוסק:

הפורש מדרכי ציבור, אף על פי שלא עבר עבירות, אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוות בכללן

ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ, וכאילו אינו מהן – אין לו חלק לעולם הבא.¹¹

לא כך הצטיירו הדתות תמיד. פלוטינוס, במאה השלישית לספירה, כינה את החיפוש הדתי "נסיקת הבודד אל הבודד-העליון".¹² התיאולוג הנוצרי יליד 1860 ויליאם אינגה אמר שהדת היא מה שהיחיד עושה בבדידותו. הפילוסוף בן המאה העשרים ז'אן פול סארטר אמר כידוע כי "הגיהנום הוא הזולת". אבל ביהדות, מאז ומקדם, אנו עומדים לפני האלוהים כקהילה. מערכת היחסים העיקרית בין אדם למקום איננה אני-אתה אלא אנחנו-אתה.

"ויקהל", הקהלת ישראל בידי משה אחרי חטא העגל, איננה אפוא אירוע שגרתי בתולדות ישראל. היא מציינת את התובנה המהותית שצמחה מתוך משבר העגל. אנחנו מוצאים את ה' בקהילה. בקהילה אנחנו מטפחים מידות טובות, מחשלים את אופיינו ופועלים מתוך מחויבות לטוב המשותף. הקהילה היא מקומית. היא חברה בעלת פני אנוש. היא איננה ממשלה. היא איננה האנשים שאנו משלמים להם כדי שייתנו לאחרים שירותי רוחה. היא העבודה שאנחנו עושים בעצמנו, ביחד.

הקהילה היא החיסון לאינדיבידואליזם הקיצוני מצד אחד, ולתלותיות המופרזת במדינה מצד אחר. דרווין הבין את חשיבותה לשגשוג האנושי. טוקוויל הבחין בנחיצותה להגנת החופש הדמוקרטי. רוברט פאטנס תיעד את מרכזיותה בקיום ההון החברתי והטוב המשותף. כל זה התחיל בפרשתנו, כשמושה הפך קהל פרוע לקהילה.

שאלות לשולחן שבת

- מה אפשר ללמוד על בניית-קהילה מדרווין ומטוקוויל?
- איך ריפאו מצוות השבת והמשכן את השבר של חטא העגל?
- בהיעדר משכן ומקדש, איך נוכל כיום למצוא תרופה זו בקהילותינו?

- 1 Charles Darwin, *The Descent of Man*, Princeton University Press, 1981, pp. 158–184
- 2 שם, עמ' 166.
- 3 שם, עמ' 113.
- 4 זהו הוויכוח בין א"א וילסון לריצ'רד דוקינס. ראו Edward O. Wilson, *The Social Conquest of Earth*, New York: Liveright, 2012, וסקירתו של דוקינס לספר זה בגיליון יוני 2012 של *Prospect*.
- 5 אלקסיס דה-טוקוויל, *הדמוקרטיה באמריקה*, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תשס"ח, א, ב, ט, עמ' 306.
- 6 שם, עמ' 331.
- 7 שם, עמ' 311.
- 8 Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster, 2000.
- 9 Robert D. Putnam and David E. Campbell, *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*, New York: Simon & Schuster, 2010.
- 10 ראו בשיחתנו לפרשת תרומה "המשכן ואפקט איקאה" בספרי *רעיונות משני חיים*, מאנגלית: צור ארליך, ירושלים: מגיד, 2021, עמ' 85–88. וראו בהרחבה בספרי Jonathan Sacks, *The Home We Build Together*, (London: Continuum), 2007.
- 11 משנה תורה, הלכות תשובה ג, יא.
- 12 Andrew Louth, *The Origins of the Christian Mystical Tradition from Plato to Denys*, 12 Oxford: Oxford University Press, 2007, 50.